

UMENIE A KURIKULUM: NOVÉ PARADIGMY V UMELECKEJ EDUKÁCI

Božena Šupšáková

Anotácia: *Autorka interpretuje výsledky výskumu postojov žiakov k výtvarnému umeniu a výtvarnej výchove na slovenských základných školách. Získané poznatky zasadzuje do širšieho rámca učebných osnov. V ďalšej časti príspevku naznačuje moderné smerovanie umeleckej edukácie. Dnes je moderným trendom integrácia poznatkovej bázy a synergické výchovné pôsobenie na jedinca, kolektív či komunitu. Umelecká edukácia už na základnej škole je formálne, obsahovo i významovo oveľa širší pojem ako je naša výtvarná výchova (samotný pojem výtvarná výchova v našich učebných osnovách iba zúžene a čiastkovo odráža ciele, obsah, stratégie umeleckej a kultúrnej edukácie), prípadne hudobná či dramatická. Umelecká edukácia v súčasnom ponímaní zahŕňa také disciplíny, ako je vizuálne umenie (kresba, malba, priestorová tvorba, dizajn), prezentačné umenia (tanec, hudba, divadlo), kreatívne písanie, nové médiá (v dôsledku informatizácie, internetizácie a multimédií objavuje sa digitálne umenie, počítačové umenie, virtuálne umenie, video umenie), história, kritika (avšak vo význame analýza, interpretácia, pozorovanie, hodnotový úsudok), estetika. Príspevok naznačuje jednu z možných ciest, ako pomôcť učiteľovi vytvoriť zmysluplný a obsahovo bohatý kontext na pozadí výtvarného umenia a tém, ktoré sú obsiahnuté v kurikule, a v neposlednom rade „silou“ výtvarného umenia podnecovať deti k mysleniu, uvažovaniu. Autorka kladie dôraz na invenčné myslenie a rozvíjanie osobnostných dispozícií žiaka aj učiteľa. Na modelovom príklade naznačuje možnosti rozvoja mysle novými formami.*

Abstract: *In her paper, the author interprets the results of a survey of pupils' attitudes towards art education at Slovak elementary schools. She also discusses international results, compares different approaches and discusses modern movements in art and culture education. There is a modern tendency to integrate the knowledge base and provide synergic education. Today, art and culture education include various disciplines, such as visual art (drawing, painting, sculpture, design), performing arts (dance, music, theatre), creative writing, new media (internet, multimedia, digital art, computer art, virtual art, video art), history, aesthetics.*

Umenie podáva obraz o skutočnosti nenásilne a emocionálne. Samotnú realitu transformuje cez zmyslové vnímanie, zážitky i osobnú skúsenosť. Žiaden obraz nie je vopred hotový, vymyslený a definitívne premyslený. Postupne, v tvorivom procese sa mení ako myšlienka. A aj keď je hotový, mení sa ďalej, v zhode s myšlienkovým rozpoložením toho, kto ho práve pozoruje. Vyjadrené slovami Pabla Picassa: „Obraz žije svoj vlastný život ako živá bytosť a podlieha rovnakým zmenám, ktorým podliehame vo svojom živote aj my.“ To je napokon prirodzené, lebo obraz oživa len v človeku, ktorý ho pozoruje.

Človek tvorí preto, aby lepšie poznal svoje miesto vo svete a aby ho mohol prispôbiť svojim predstavám. Svet poznáva preto, aby poznal sám seba a svoju existenciu, svet okolo seba a svet svojich túžob. Poznáva tak svoju vlastnú existenciu

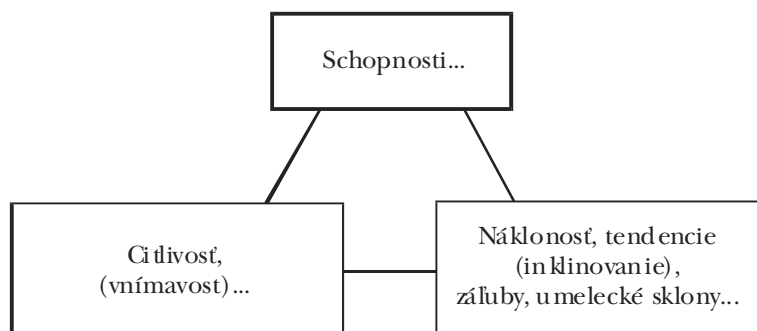
vo svete. Súčasne potrebuje vidieť a tiež poznať skúsenosti ľudských životov, múdrosť svojich predkov a súčasníkov, ale i bohatstvo ich vnútorného života. Umelecké dielo, umelecká tvorba je reflexiou životných skúseností a životných príbehov aj predchádzajúcich generácií a dáva skutočne veľa dôvodov na to, aby sme o nich premýšľali.

Príspevok prináša poznatky z výskumu, ktorý bol zameraný na vnímanie a interpretáciu výtvarného umenia v školskej edukácii. Naším prvoradým cieľom bolo pomôcť učiteľovi vytvoriť zmysluplný a obsahovo bohatý kontext na pozadí výtvarného umenia a tém, ktoré sú obsiahnuté v kurikule, a v neposlednom rade „silou“ výtvarného umenia podnecovať detí k mysleniu, uvažovaniu.

Významnú úlohu v procese učenia zohrali tieto faktory:

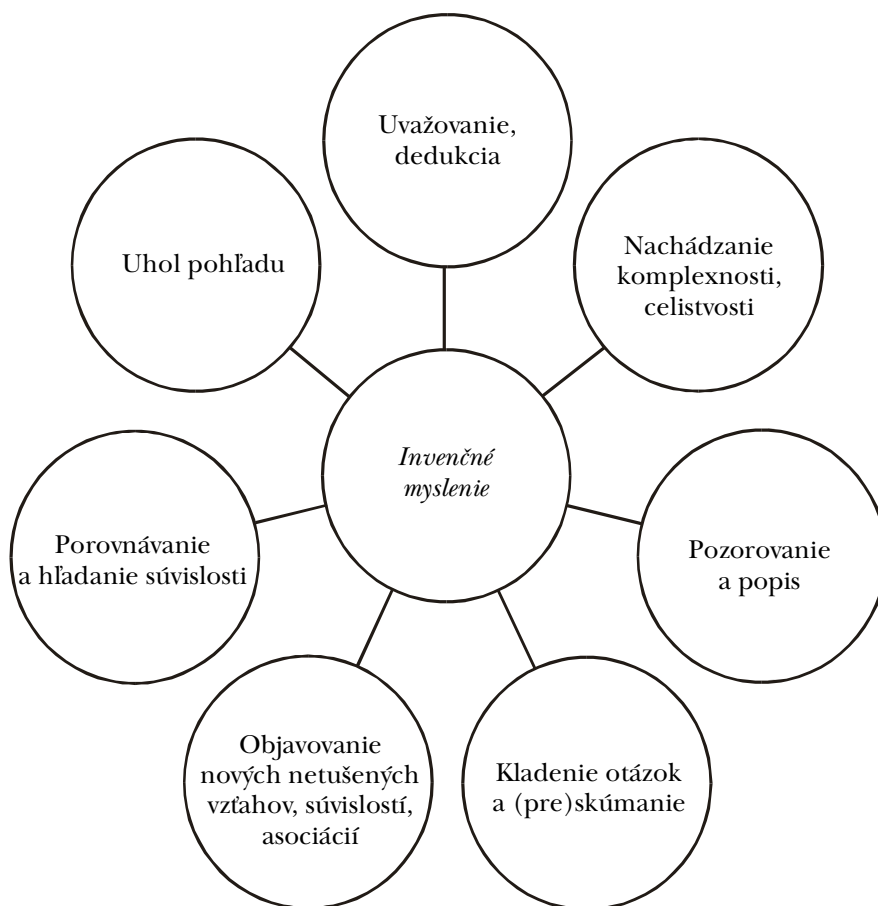
- schopnosť myslieť, uvažovať, posudzovať, vyjadrovať názor...
- bežná prax, zaužívaný, resp. obvyklý spôsob myslenia, tradičné postupy...
- umenie a kurikulárny kontext.

Teoretický základ tvorili tri významné súčasti: schopnosti – vnímavosť – náklonnosť.

Vynaliezavé (dômyselné), invenčné myslenie predpokladá rozvíjať dispozície, teda schopnosti tak, že bežne zaužívané, tradičné činnosti (*obr. 1, obvykle zaužívaný „prvooplánový“ spôsob myslenia – vidím, vnímam iba to, čo je zobrazené*) postupne premietneme a pretransformujeme do špecifických obrazov (*obr. 2, príklad kurikulárnych kontextov*), vzorov (postupov), modelov, schém (opakované vyučovacie metódy) správania, konania, návykov. V praxi za invenčný spôsob myslenia môžeme považovať aj krátke a ľahko sa učiace postupy, ktoré podporia myslenie detí a mládeže v 7 oblastiach, ktoré vyžadujú:

- uvažovanie, dedukciu,
- kladenie otázok a (pre)skúmanie,
- uhol pohľadu,
- pozorovanie a zaznamenávanie (pozoruj, používaj slová a popíš),
- nachádzanie komplexnosti, celistvosti,
- porovnávanie a hľadanie súvislostí,
- objavovanie nových netušených vzťahov, súvislostí a asociácií.

Ako podnecovať rozvoj mysle?

Uvádžam modelový príklad akým smerom sa môže uberať **uvažovanie, dedukcia a kladenie otázok**. Kladenie otázok nás prinúti: (1) Uvažovať nad (o) výtvarným obrazom (výtvarnou tvorbou) alebo témou. (2) Identifikovať podnety, stimuly, ktoré podporujú uvažovanie a tvrdenia. (3) To nás zároveň núti k tomu, aby sme kládli otázky vzťahujúce sa k tvrdeniam a výpovediam. Ďalší príklad v oblasti **kladenie otázok a hľadanie odpovedí – pozorovanie a popis** nám pomáha odpovedať na otázky: Čo vidíš? Čo si o tom myslíš? Čo ťa udivuje?... Premýšľaj o niečom podobnom, porovnávaj niečo s niečím, premýšľaj o tom aj na základe doterajších skúseností. Zjednodušene povedané: Pozeraj – myslí – buď zvedavý.

Obr. 1: Obvykle zaužívaný spôsob myslenia

Obr. P. Picasso. Nádražie d'Orsay. Príchod P. Picassa do Paríža (1900). Nádražie d'Orsay silno zapôsobilo svojou futuristickou kovovou konštrukciou a dopravníkovým pásom na batožiny ako najoslňujúcejšími modernými vecami, ktoré kedy videl. V okamžiku, keď opustil vagón, si uvedomil, že je vo veľkomeste a že veľkomesto sa spája s pokrokom, ktorý má aj svoju historickú genézu.

Otázku môžeme položiť aj širšie: Čo všetko sa dá vyčítať z napohľad typického dobového obrazu? Aké skryté (historické) súvislosti vývoja v sebe obraz skrýva? Ako sa vyvíjala doprava od prvopočiatkov ľudstva, keď Homo sapiens sa vzpriamril a začal chodiť po vlastných? Vedel by si nájsť dobové umelecké obrazy, ktoré v príbehoch zobrazujú spôsob dopravy – od prvopočiatkov po dnes...?

V kontexte vyššie uvedeného dovoľím si predstaviť **koncept kurikulárnych súvislostí, kontextov:**

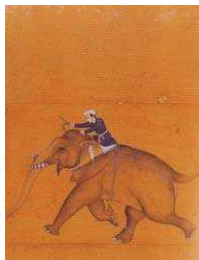
- jedinec – spoločnosť – civilizačný pohyb,
- životný štýl – voľný čas – cestovanie,
- doprava – spôsob dopravy a prepravy,
- príroda – životné prostredie – ekológia,
- história a súčasnosť,
- komunikácia a výtvarný jazyk,
- údiv vyjadrený výtvarným jazykom.

Náš výskum upozorňuje na dve dôležité **konceptuálne zmeny**, ktoré sa dotýkajú:

- výtvarného umenia v kontexte kurikula, a to z pohľadu žiakov i učiteľov,
- detských konceptov myslenia.

Bežacké pretekky, 530 BC

Jazda na slonovi,
17. St., India

Všetná plavba, v máji,
1540, s. Benni nck

A. Born, Prechádzka
cis. Rudolfa II.
Zlatou uličkou, 1906

Na rybačke, 1843,
Utagawa Kuniyoshi

Cesta na festival
do islam. kostola,
20. St. Etiópia

Otáva kára, 1908,
H. Rouseau

Boston Express, po
1919, America

Pod a bicyklu, 1948-49,
F. Léger

Diplomati, 1938,
P. P. Smith
(Cesta lietadlom)

A. Larm, Ulica
s automobilmi, 1978
(Auto ve veľkomeste)

C. Fontana, Akcia s hadicami
v uliciach Basileje, 1971
(Aj autá majú črevá)

D. Eddy, Volkswagen,
1971 (Do pravný chaos)

Obr. 2: Príklad kurikulárnych kontextov

V rámci *konceptov na výtvarné umenie v kontexte kurikula* uvádzame výpovede žiakov, ktoré môžeme zhrnúť nasledovne: *Doteraz boli deti presvedčené, že výtvarné umenie nie je pre človeka príťažlivé, nie je zaujímavé, teda nie je dôležité a ani potrebné. Keď sa pozerali na malbu, grafiku alebo sochu, mysleli si, že to, čo vidia, je iba obraz a nič viac, čo by malo byť v centre záujmu človeka, prípadne by malo podnecovať diváka k mysleniu, uvažovaniu. Nedokázali vypozerovať detaily, nepoznali princípy umeleckej (výtvarnej) tvorby obrazu. Na umenie sa pozerali povrchno, venovali pozornosť iba tomu, čo bolo momentálne pred nimi v triede, prípadne v galérii. Zvyčajne ich upútala farba. Nikdy nešli hlbšie, na podstatu veci. Nezamýšľali sa, čo autor chcel povedať, vyjadriť svojím obrazom, aké posolstvo vyslal. V našom projekte, predovšetkým popisom, analýzou, odkrývaním významov, argumentovaním, formulovaním záverov, hodnotením umeleckého diela, deti postupne získali kompetenciu, teda poznatky i schopnosti porozumieť umelecko-estetickým fenoménom a použiť ich v rozličných životných situáciách, zaujímať názory k obrazom a individuálne a primerane situácii konať. Deti pochopili, že umenie núti klásť otázky, byť zvedavý, pýtať sa... Umenie môže dávať mnohé odpovede, umenie vzdeláva. „Teraz vidím, že každý obraz má v sebe zakódované posolstvá, skryté významy, informácie, ktoré existujú v obraze. Akurát musíme mať čas, záujem a vôľu, aby sme ich našli, pretože pred nami nie je iba obraz, je to symbol čohosi viac“ (Milan, 11 rokov, ZŠ Lučenec).*

Názory učiteľov výtvarnej výchovy sa zhodovali v tom, že umenie nie je centrálné previazané s kurikulom. Umenie je iba pre školy a triedy s umeleckým zameraním, pre detí talentované a nadané. Vychádzali z praxe, že umenie môže poslúžiť len ako motivácia, stimul... *„Teraz, po stretnutiach s mojimi žiakmi si myslím, že získanie obrazovej kompetencie, teda schopností, ktoré zodpovedajú požiadavkám spoločnosti a sú tiež predpokladom ďalšieho vzdelávania, predpokladá aktivitu detí i mládeže. Je preto nevyhnutné postarať sa o to, aby sa umenie významným spôsobom spájalo s kurikulom, pretože prinajmenšom pomáha deťom rozvíjať ich schopnosti a zručnosti, učiť a vzdeláva.“*

Z nášho prieskumu ďalej vyplynulo, že učiteľ výtvarnej výchovy bol doposiaľ viac-menej zodpovedný len za odhaľovanie, odkrývanie tajomstiev umenia a kultúry. Teraz sa ukazuje, že rozhovory, širšie diskurzy, ktoré sa zameriavajú viac na podstatu umenia, jeho detaily, v každom prípade vedú k reprezentatívnym výsledkom. Z viacerých podobných odpovedí vyberáme: *„Doposiaľ som si myslela, že na výtvarnej výchove stačí zdôrazňovať len krásu, techniku, materiál. Po našom projekte, ktorý bol zameraný na rozvíjanie schopností, a teda i kompetenciu obraz tvoríť, vnímať, porozumieť mu, analyzovať ho, hovoriť o ňom primerane vedomostiam a skúsenostiam, myslím si, že je dôležitejšie naučiť detí i mládež myslieť „viac do hĺbky“, klásť viac otázky, učiť ich poznávať a chápať súvislosti.“* Umenie je o komplexnosti, multidimenzionalite, má viaceré významy a kontexty, rovnako kognitívny, osobnostný, integrovaný rozmer.

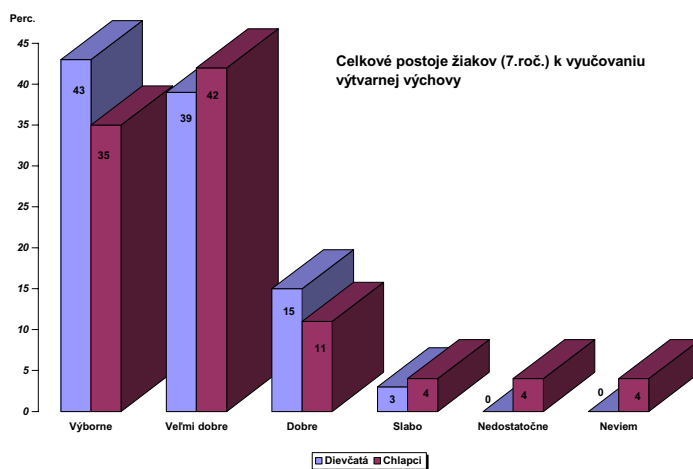
Komunikácia s obrazom, organizovanie myšlienok (na papier), „vedecké“ premýšľanie, čítanie (pokynov) a usmerňovanie, rozprávanie a formulovanie názorov v dialógu s ostatnými zúčastnenými pomáha rozvíjať schopnosti, ktoré súvisia s osobnostným rozvojom detí a mládeže. Výtvarné vnímanie predstavuje pre detí ďalší komunikačný jazyk, pretože pomocou umenia si pripomínajú obrazy a vytvárajú obrazy z vlastných skúseností, a tak prehlbujú svoje subjektívne prežívanie

esteticko-umeleckých procesov. Cvičia schopnosť koncentrovať sa, ale tiež individuálnu a sociálnu senzibilitu, inspirujú sa umením a obohacujú tým vlastné prežívanie. Učia sa rozpoznávať stereotypy, hľadajú vlastné obrazové vyjadrenie, rozoznávajú svoje osobné hranice vnímania a hodnotenia. Snažia sa byť sebakritickí, využívajú vlastné nadanie a záujmy pre tvorbu, rozvíjajú svoju výdrž a trpezlivosť, individuálnu kvalitu zážitkov. Učia sa konfrontovať vlastnú tvorbu s realitou, prežívať prostredníctvom umenia. „*Teraz, keď sa pozerám na obraz, myslím viac špecificky a naozaj objavujem to, čo nám umenie (umelecká tvorba) predostiel: byť citlivejší, múdrejší a vzdelanejší*“ (Peter, 13. rokov, ZŠ Lučenec).

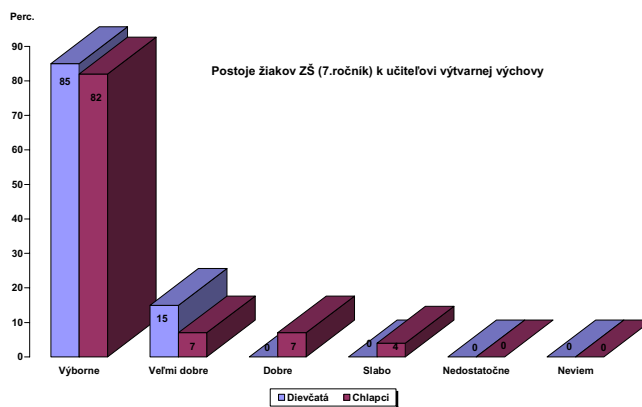
Program „výtvarného myslenia“ (*Podnecovanie a rozvoj imaginácie týmito formami: Kladenie otázok a hľadanie odpovedí. Pozorovanie. Porovnávanie a hľadanie podobností a odlišností. Nachádzanie komplexnosti. Odkrývanie hlavnej myšlienky, posolstva a následné uvažovanie*) v naznačených 7 oblastiach dáva dosť argumentov na to, aby nás presvedčil, že výtvarné umenie patrí do kurikula. Tento program rozvoja obrazotvornosti mal by mať významné a nezastupiteľné miesto v kurikule aj preto, že vytvára učiteľovi časovú dotáciu a tvorivý priestor na to, aby nachádzal spojitosť medzi umením (výtvarnou tvorbou) a hlavnými témami kurikula. Toto je zároveň aj schodná cesta, ako v školskej edukácii prekonávať zaužívané schémy, keď sa za jedinú správnu metodiku, a teda i prístup považuje taký, ktorý podporuje rozvíjanie myslenia, a zároveň vedie mladých ľudí k nachádzaniu korektných odpovedí. Zdôrazňujeme, že za rovnako významný a potrebný treba považovať koncept, ktorý akcentuje kladenie otázok, premýšľanie, chápanie a riešenie problémov z viacerých uhlov pohľadu. O to viac, že v rámci kurikula do dialógu dnes vstupujú aj také témy, ako je ekológia, rasizmus, tolerancia, multikultúra..., ktoré zároveň vytvárajú priestor na vyslovenie názoru na svet, na premýšľanie, uvažovanie, s čím úzko súvisí konfrontácia postojov, provokovanie otázok, či podnecovanie myšlienok. Diskurzívny priestor, ktorý v sebe zahŕňa dialektiku jednak lingvistickej formy, ale i sociálno-komunikačné schopnosti v rámci kurikula zároveň vedie k tomu, aby sme viac stáli na svojich skúsenostiach a rozvíjali svoje komunikačné schopnosti. To je nakoniec veľké pozitívum, pretože v takto modelovanom priestore sa zamedzuje uniformite názorov a vytvára sa priestor na vlastné uvažovanie, poznávanie, toleranciu k rôznorodosti a schopnosti poznávať a učiť sa chápať myšlienky a názory iných. V diskurzívnom priestore tak získavame novšie a novšie informácie, poznatky, formujeme svoju mienku, a v konečnom dôsledku skôr, viac a hlbšie porozumieme špecifickým problémom v tej-ktorej oblasti. To všetko nás zároveň podnecuje k zodpovednosti za vlastné poznávanie, ale tiež k učeniu.

Kvalitná výtvarná edukácia má pozitívny vplyv na kognitívny vývoj, formovanie životných postojov a hodnotovú orientáciu mladých ľudí a ich sociálno-kultúrny rozvoj. Z toho zároveň vyplýva, že ak si mladí ľudia už v mladšom veku osvoja jazyk umenia, porozumejú mu, potom dokážu plnohodnotnejšie formulovať a vyjadrovať svoje názory, postoje, pocity. „*Umenie je krásne, veď iba ono dokáže zachytiť krásne okamihy života. Rozpráva o krásnych krajinách, jedinečných ľuďoch, o svete. Iba ono dokáže vyrozprávať myšlienky, ľudia si ho vytvorili, aby bol ich život krajší*“ (Martina, 11 rokov). *Umenie nemá hranice, je nekonečné tak, ako ľudská fantázia a tvorivosť a preto je, bolo a bude*“ (Katarína, 12 rokov). „*Umenie je prejav citov: zla, smútku, lásky, krásy,*

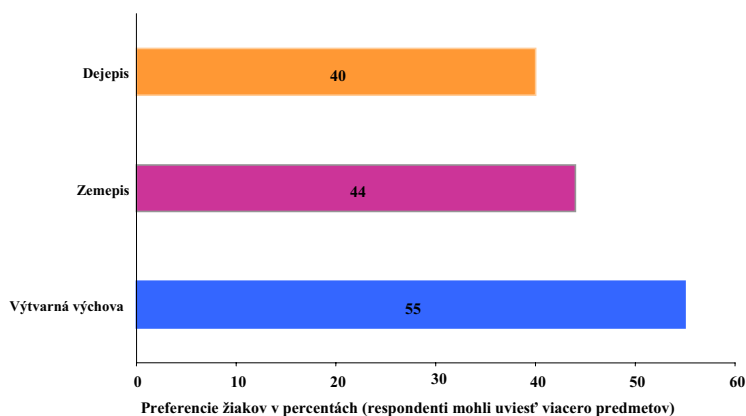
radosti. Umenie je niečo neznáme, tajomné, čo musíme odhaľovať“ (Denisa, 12 rokov). „Výtvarné umenie je ako poézia v literatúre. Vždy sa mi vybaví obraz *Mony Lis* od Leonarda da Vinciho. Každý umelec doň vkladá seba“, takto odpovedali deti a mladí ľudia na otázku: Čo je umenie? Prečo ľudia potrebujú zaoberať sa umením? Aký má význam pre človeka? Akú má pre nich hodnotu? Mení sa názor detí na umenie, ktoré je skutočne významnou a nezastupiteľnou formou komunikácie. Mení sa ich názor na predmet výtvarná výchova a jeho miesto v kurikule (graf 1, 2, 3). To zároveň naznačuje, že zahrnutím umenia do kurikula posilňuje sa integrita poznatkovej bázy, posilňuje sa synergické pôsobenie na mladého tvorca, kolektív, komunitu.

Graf 1: Celkové postoje žiakov (7. roč.) k vyučovaniu výtvarnej výchovy

Graf 2: Postoje žiakov ZŠ (7. ročník) k učiteľovi výtvarnej výchovy

Graf 3: Najobľúbenejšie predmety žiakov ZŠ (7. ročník)

Usudzujeme, že umenie má svoje nezastupiteľné miesto v škole, v kurikule, pretože:

- **Umenie reflektuje skutočnosť**, fakty, ktoré môžeme vyjadriť slovami v literárnej forme, alebo znakmi či symbolmi. Hranice výtvarného jazyka nie sú definitívne, ako trebás limity nášho poznávania.
- **Umenie zobrazuje** takpovediac viacdimenzionálnosť sveta: existujú mnoho spôsobov ako nazerať na svet a ako ho interpretovať.
- **Umenie pomáha naučiť sa vyjadriť** (sa) to, čo nemôžeme povedať slovami. Ak deti prostredníctvom umenia vyjadrujú svoje pocity, zároveň sa musia naučiť aj poeticky (slovom) vyjadriť svoje myšlienky.
- **Umenie pomáha nadobudnúť skúsenosti**, ktoré by sme nezískali v iných oblastiach činností, z iných zdrojov.
- **Umenie učí** robiť dobrý úsudok o kvalite vzťahov, o súvislostiach, na rozdiel od ďalších predmetov v kurikule, kde sa požaduje správna odpoveď a pravidlá. Pre umenie úsudok znamená viac než pravidlá.
- **Umenie učí**, že malé odlišnosti môžu mať tiež veľké významy, vplyvy. Umenie komunikovať vyžaduje citlivosť.
- **Umenie učí** riešiť problémy, ale tiež pochopiť, že problémy sa dajú riešiť: na jeden problém môžeme mať viac než jedno riešenie a na jednu otázku môže existovať viac, než len jedna odpoveď.
- **Umenie učí** ako riešiť problémy v zložitých situáciách. Naše úmysly, plány sú zriedka kedy trvalé, konečné, mnohokrát sa menia od okolností a príležitostí. Učenie prostredníctvom umenia vyžaduje schopnosť a ochotu pripustiť aj nepredvídané, nezvyčajné možnosti riešenia, teda alternatívy.

- **Umenie učí** myslieť prostredníctvom a v rámci materiálov, vďaka ktorých sa obrazy stávajú reálnymi.
- **Pozícia umenia** v školskom kurikule naznačuje mladým, čomu dospelí veria, a čo je pre život z hľadiska ich poznania dôležité.

Základom umenia je videná skutočnosť. Hodnota umeleckého diela je výsledkom skutočnosti, ono je prejavom hĺbok ľudského bytia, odovzdáva skúsenosť človeka človeku, rozširuje obzor každého jedinca. Vďaka umeniu človek chápe ľudskú existenciu. Bez neho je ľudská existencia prázdna, lebo človeku unikajú všeludské významy a obsahy ľudskej existencie.